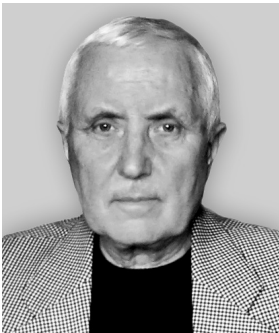

ЮВІЛЕЇ

НАТАЛІЯ БАРАНОВСЬКА (Київ)

ГАЛИНА СІЧКАРЕНКО (Переяслав-Хмельницький)

ДО 80-РІЧЧЯ ДОКТОРА ФІЛОСОФСЬКИХ НАУК, ПРОФЕСОРА В.ОНОПРІЄНКА

У квітні 2019 р. свій ювілей відзначив наукознавець, історик науки, доктор філософських наук, професор за фахом «філософія науки» Валентин Іванович Онопрієнко. Народився він 2 квітня 1939 р. у м. Алдан, нині Республіка Якутія-Саха, яка є найбільшим за територією суб'єктом Російської Федерації. Батьки Валентина, працюючи у золотодобувній промисловості, познайомилися саме в Алдані. Мати, Антоненко Зоя Федорівна, була дочкою полікаторжанина, коваля Миколаївського суднобудівного заводу, засланою до Сибіру в 1906 р. Батько, Онопрієнко Іван Григорович, із селян Київської губернії, отримавши профе-

сію водія, приїхав до Якутії за оргнабором. Попри суворість цього краю, вони полюбили його і працювали там багато років. Утім перед війною повернулися до Києва. Із початком бойових дій полишили місто з маленькими дітьми, адже за місяць до вторгнення нацистів у родині народився ще хлопчик. Евакуюувалися на машині батька, який у цей час служив у Дніпровській і Пінській флотиліях. Потрапивши під німецький наступ, змушені були повернутись до Києва, де пережили окупацію, під час якої діти були поранені.

Коли Валентинові виповнилося 16 років, він пішов працювати мотористом у м. Ірпінь. Проте весь час мріяв про освіту й робота на підприємстві не завадила здібному хлопцеві закінчити вечірню школу з золотою медаллю (1957 р.) та вступити на геологічний факультет Московського державного університету ім. М.В.Ломоносова (закінчив у 1962 р.). Логічним продовженням його наполегливого й захопливого навчання стала аспірантура на кафедрі філософії природничих факультетів цього найпрестижнішого у СРСР вишу. Саме у цей час В.І.Онопрієнко, співпрацюючи з академіком О.С.Поваренних і професором-геологом Київського та Одеського університетів С.А.Морозом, почав формуватися у глибокого науковця, займаючись розробкою методологічних проблем геології (дисертацію на здобуття наукового ступеня

кандидата філософських наук присвятив вивченню циклічності геологічних процесів). Валентин Іванович весь свій аспірантський час (1962–1963 рр.) провів у геологічних експедиціях Карельської філії Інституту геології АН СРСР, досліджуючи геологічний щит Балтії.

У 1964 р. почалася продуктивна робота В.І.Онопрієнка в Україні, зокрема до 1975 р. він викладав у Київському політехнічному інституті. Тут сформувався глибоке розуміння місця й ролі у суспільному поступі якісної освіти та науки, що в подальші роки втілювалось у низку праць як загальнотеоретичного, так і прикладного характеру. Важливою подією в біографії вченого став перехід у 1975 р. на роботу до сектору історії природознавства і техніки Інституту історії АН УРСР, де він продовжив вивчати історію та методологію геологічних наук під керівництвом доктора історичних наук Ю.О.Анісімова.

Упродовж 1970–1980-х рр. Валентин Іванович брав активну участь у діяльності Радянського національного комітету історії і філософії науки, Комісії з історії науки Міжнародної спілки історії та філософії науки. У цей час побачили світ його персональні та у співавторстві книги, присвячені соціальним, гносеологічним і методологічним проблемам геологічних наук, природі геологічних досліджень, розвитку вчення про час у геології, методології та понятійному базису геохронології. Разом зі вчителем – академіком О.С.Поваренних – у 1985 р. було видано узагальнюючу працю «Минералогия: прошлое, настоящее, будущее», а у співавторстві з С.А.Морозом того ж року – «Методологию геологической науки».

Логічним етапом фахового зростання дослідника став захист 1982 р. у Мінську в Інституті філософії і права Академії наук Білоруської РСР докторської дисертації «Методологічний аналіз часового аспекту геологічного дослідження» (опоненти – фахівці-філософи В.С.Стьопін, згодом директор Інституту філософії РАН, професор-вернадознавець І.І.Мочалов, співробітництво з яким продовжується донині, він – іноземний член НАН України, київський професор-геолог С.В.Горак). У ці роки Валентин Іванович – учасник багатьох наукових конференцій у Москві, Ленінграді, Новосибірську, Хабаровську, Сиктивкарі, Мінську, Тарту, Ризі, Вільнюсі та ін.

Розвиток особистості дослідника та розширення його наукових пошуків сприяли зверненню В.І.Онопрієнка до вивчення загальної методології науки, історії та інституціоналізації наукознавства. Тому цілком логічним стало запрошення вченого в 1986 р. Г.М.Добровим – відомим уже на той час наукознавцем – до участі в організації Центру досліджень науково-технічного потенціалу й історії науки АН УРСР, де він очолив відділ історії техніки. За його керівництва та за активної участі у цьому відділі було підготовлено такі колективні праці, як «Неорганическое материаловедение», «Развитие строительной науки и техники» (у 3-х т.), «Создатели новой техники в Украинской ССР», монографія В.І.Онопрієнка та Т.О.Щербань «Становление высшего технического образования» (1990 р.).

У цей період здійснювалася також робота з пошуку, накопичення, систематизації та інтерпретації архівних матеріалів з історії Академії наук України, що знайшло своє відображення в низці персональних публікацій та в колективній праці 1993 р. «Історія Академії наук України: 1918–1993».

Запропонована у ці роки В.І.Онопрієнком методологія геологічних наук концептуально змінила підхід до багатьох актуальних проблем: уточнила процедуру отримання історичного знання в геології; доповнила інструментарій природничої науки методом ретроспекції; висвітлила специфіку генетичних побудов, геологічних теорій, гіпотез, моделей, проблем циклічності; збагатила новою термінологією геологічну

мову, формалізувала й математизувала геологічне знання. Піонерський характер мала розроблена ним методологія геологічної картографії («Основы геологической картографии», 1987 р., у співавторстві з В.Ю.Забродіним і В.А.Соловйовим), геохронології та стратиграфії («Методология и понятийный базис геохронологии», 1984 р., у співавторстві з К.В.Симаковим і О.М.Дмитрієвим), «Пространственно-временные аспекты стратиграфии» (1988 р., у співавторстві з С.А.Морозом), мінералогії («Минералогия: прошлое, настоящее, будущее», 1986 р., у співавторстві з О.С.Поваренних).

Як і завжди, В.І.Онопрієнко творчо та сумлінно підійшов до нової справи – роботи у відділі історії техніки, доклав чималих зусиль до виявлення, систематизації, узагальнення та інтерпретації архівних матеріалів з історії технічних наук, інженерної справи в Україні, становлення системи вищої технічної освіти, організації та розвитку Академії наук України, які згодом було висвітлено у численних авторських публікаціях.

Особливу увагу Валентин Іванович приділяв популяризації маловідомого за радянських часів Українського наукового товариства (1907–1921 рр.). У 2008 р. побачила світ його праця «Джерела з історії Українського наукового товариства в Києві» (у співавторстві зі Т.О.Щербань), присвячена аналізу діяльності та творчих здобутків його членів, роз'ясненню ролі в історії української науки цієї інституції.

Окремо варто згадати про дослідження В.І.Онопрієнком біографій видатних учених. Із-під його пера вийшло 12 книг у «Науково-біографічній серії» РАН у Москві і 2 – у «Науковій думці». Саме його монографії знайомлять громадськість зі знайомими науковцями Ф.М.Чернишовим, М.І.Андрусовим, Є.О.Патоном, В.І.Луцицьким, Г.Д.Романовським, Б.Б.Голіциним, К.В.Симаковим, науковими династіями Флоренських і Чирвинських.

У 2004 р. вчений, виказуючи вдячність своєму вчителю й віддаючи належне йому як відомому фахівцеві в галузі мінералогії та кристалохімії, видав книгу про академіка О.С.Поваренних, а до 100-ліття з дня його народження (2015 р.) підготував велику статтю для міжнародного журналу «Наука та наукознавство» про його внесок в історію науки. Крім того, численні публікації було присвячено М.І.Вавилову, Г.М.Доброву, К.І.Богдановичу, М.Г.Світальському, С.В.Обручову, М.І.Петрову, Є.П.Ковалевському та ін.

Значимою сторінкою творчості ювіляра стала увага до особистості видатного вченого академіка В.І.Вернадського. Упродовж 2008–2014 рр. він особисто й у співавторстві з колегами підготував та опублікував низку праць. Зокрема два видання тритомника «В.И.Вернадский: Наука. Философия. Человек: К 150-летию со дня рождения» (2008, 2011 рр.), «Письма Я.В.Самойлова В.И.Вернадскому 1897–1921 гг.» (2013 р.), «В.И.Вернадский: Школы и ученики» (2014 р.) та ін.

Завдяки численным першоджерелам, знайденим у бібліотеках та архівах України й зарубіжжя, В.І.Онопрієнко досконало вивчив творчий доробок учених, їх місце та роль у науці, вправно вписав ці постаті у соціокультурне тло сучасності. «Важливо не канонізувати вчених, а критично осмислювати їхній внесок, показувати, як оцінка їхнього доробку змінюється з часом», – стверджує дослідник. Багаторічні студії в галузі науки України було узагальнено в підручнику «Історія української науки XIX–XX ст.» (1998 р.), що став переможцем у конкурсі «Трансформація гуманітарної освіти в Україні».

Очолюючи з 1992 р. відділ методології та соціології науки Центру (нині Інституту) досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М.Доброва, В.І.Онопрієнко зосереджував увагу на вивченні проблем трансформації наукової системи України. У 1990-х рр. Валентин Іванович із колективом однодумців виконав значний обсяг соціологічних досліджень в інститутах НАН України, щоб з'ясувати шляхи трансформації академії, виписати її нові функції за умов становлення

незалежної держави, спрогнозувати зміни внутрішньої організації та управління, фінансування, структуру кадрових ресурсів, розробити й узгодити тематику досліджень, налагодити міжнародну співпрацю.

Одним із перших В.І.Онопрієнко зі своїм колективом приділив значну увагу методологічним можливостям соціології як науки щодо динамізації її взаємин із суспільством. У монографії «Наукове співтовариство: Вступ до соціології науки» (1998 р.) відстежено процес інституціоналізації науки, формування мережі наукових організацій і комунікацій шляхом синтезу нормативної та когнітивної соціології науки, обґрунтовано сучасну її концепцію. У цій та багатьох інших працях фахівець розкриває механізми функціонування наукового співтовариства, формування цінностей і норм у ньому, роль суперництва й конкуренції, факторів самоорганізації в розвитку наукового знання, природу наукових стереотипів.

Для Валентина Івановича плідними були всі роки наукової праці в незалежній Україні, із часом кожен з її напрямів набував дедалі більшої ваги. Зокрема впродовж 2009–2018 рр. він продовжував писати нові та доопрацьовувати й готувати друге видання біографій відомих учених, внесок котрих був ще недостатньо висвітлений і популяризований. Так, 2010 р. побачила світ біографічна книга про Ю.О.Білібіна та «Історія української науки: курс лекцій»; наступного року – про О.Л.Яншина, М.В.Келдиша, В.І.Вернадського; 2012 р. – біографічні книжки про Г.І.Горецького й В.І.Вернадського (продовження тритомного видання), праці про геологів на Крайній Півночі та «Минералогия: Экскурсы в прошлое и будущее»; 2013 р. – біографічні студії про М.І.Андрусова, а через два роки – про Я.В.Самойлова.

Заглиблюючись у вивчення біографії й наукового подвигу В.І.Вернадського, В.І.Онопрієнко у своїх публікаціях останніх років акцентує увагу на окремих їх складових. Так, він дослідив динаміку зростання дослідницьких інтересів академіка, розкрив впливи його вчення на розвиток ядерного виробництва (стаття «Вернадский: от радиевых экспедиций до советского уранового проекта»), показав співпрацю В.І.Вернадського з владою, що підтримувала науку, та його опозиційність у разі її неолояльного ставлення. Героями публікацій В.І.Онопрієнка останніх років були також О.П.Александров, К.Л.Ющенко, Я.С.Яцків, М.К.Янгель, Г.Г.Шпет, О.Ф.Міддендорф.

В.І.Онопрієнко приділяв увагу цікавим і важливим конкретно-історичним питанням. Так, 2010 р. у співавторстві була опублікована праця «Из истории освобождения отечественной промышленности от импорта минерального сырья», а 2012 р. побачило світ друге видання «Геологи на Крайнем Севере». Не залишилися поза увагою дослідника традиції інженерної діяльності й успіхи інноваційної стратегії сучасної Німеччини та її досвід в інноваційному розвитку. Цікавими матеріалами та ідеями насичене видання 2018 р., підготовлене за активної участі ювіляра – «Президенти Академії наук України за 100 років її існування: науково-організаційний внесок в прогрес фундаментальної науки».

Що стосується публікацій загальнотеоретичного, концептуального та наукознавчого характеру, то тут ми бачимо ряд персональних і колективних праць, серйозних журнальних публікацій з історії, філософії, соціології науки та технологій, соціокультурного змісту новітніх технологій, аналізу техногенного суспільства й техногенної цивілізації, її ознак, еволюції, ризиків, стратегії контролю. Із висоти філософського осмислення наукознавчих проблем сучасності В.І.Онопрієнко порушує надзвичайно важливі проблеми ризиків суспільства знань і мегатехнологій, а також інженерії знань в інформаційній революції, досліджує соціокультурний зміст новітніх

мегатехнологій та нові тренди філософії науки, зокрема шлях від міждисциплінарності до трансдисциплінарності тощо.

Працюючи більше сорока років у структурі НАН України, В.І.Онопрієнко не забуває про необхідність виховувати й навчати молодь, не пориває тісного зв'язку із системою вищої освіти. Розпочавши свого часу викладацьку діяльність у Московському державному університеті ім. М.В.Ломоносова, він продовжив її в Київському політехнічному інституті, Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка, Київському національному університеті культури і мистецтв, Київському національному лінгвістичному університеті, Національному авіаційному університеті. Ювіляр є автором багатьох підручників, хрестоматій, навчальних посібників із філософії, історії української науки, соціології науки й технологій тощо. Добре обізнаний з освітнім процесом зсередини, Валентин Іванович досліджує трансформацію ідеї університету у сучасному суспільстві, а у процесі виховання наукової молоді окреслює її проблеми та шукає шляхи їх вирішення. За його наукового керівництва захищено 3 докторських і 14 кандидатських дисертацій із філософії та історії.

В.І.Онопрієнко робить значний внесок у піднесення міжнародного авторитету української науки. Із 1997 р., коли Міжнародна спілка історії та філософії науки прийняла до своїх лав Національний комітет істориків науки України, Валентин Іванович є президентом цього об'єднання. Одним із результатів роботи комітету стала колективна монографія «Тартуський університет і Україна» (2004 р.). У цьому ж плані слід розглядати його книгу про університет в Упсалі (Швеція) – «Упсальський університет: Века истории. Достижения. Личности» (2014 р.).

Чверть століття Валентин Іванович є членом ради Державного фонду фундаментальних досліджень, проводить активну науково-експертну роботу на замовлення органів державної влади, займається координацією наукової діяльності, бере участь у конференціях, семінарах, з'їздах тощо, у тому числі міжнародних, що проходять у різних країнах світу. Займається він і популяризацією наукових досягнень та висвітленням науково-дослідної діяльності у ЗМІ. Багаторічна співпраця пов'язує ювіляра з науковими й науково-популярними журналами в Україні та інших країнах, де було опубліковано його актуальні статті, що не залишали байдужими читачів, та неодноразово рецензувалися його праці.

Плідну творчу працю В.І.Онопрієнка відзначено срібною медаллю РАН ім. академіка О.Л.Яншина (2011 р.) – за внесок у наукову біографістику, та премією НАН України ім. М.С.Грушевського (2012 р.) – за внесок у розробку історії української науки (разом із В.В.Ткаченком).

Глибоко шанований ювіляр має вагомі досягнення не лише на науковій ниві: він – батько чотирьох дітей, трьох онуків і трьох правнуків. Його дружина Віолетта, з якою він прожив 40 років із першого курсу МДУ, пішла з життя майже 20 років тому, залишивши його з проблемами великої родини, які він успішно долає.

Усе життя Валентин Іванович захоплювався мандрями, працював в експедиціях на Півночі та Далекому Сході. Підтримував постійний духовний зв'язок із братом Ю.І.Онопрієнком – відомим палеонтологом, доктором біологічних наук, професором, який закінчив геологічний факультет Київського університету і працював на Крайній Півночі та на Далекому Сході Росії, у Магадані, Владивостоку, де 2017 р. пішов із життя. Валентин Іванович написав про нього книгу, яка нещодавно вийшла друком.

Щирозердно вітаючи ювіляра, колеги бажають йому творчого спокою в дослідженні історії науки, юнацької зятягості в обстоюванні своїх наукових поглядів та невичерпної творчої наснаги!